

Det föränderliga landskapet Ekenäs

– En undersökning av historisk markförändring

The changing landscape of Ekenäs

– A study of historical land changes

Sofia Mevius

Det föränderliga landskapet Ekenäs **- En undersökning av historisk markförändring**

The changing landscape of Ekenäs
- A study of historical land changes

Sofia Mevius

Handledare: Jesper Larsson, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land

Examinator: Kjell Hansen, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå, G2F

Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling

Kurskod: EX0523

Program/Utbildning: Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling

Utgivningsort: Uppsala

Publiceringsår: 2016

Omslagsbild: Ekenäs Slott med omgivningar. Foto: Anna Mevius

Upphovsrätt: Samtliga bilder i arbetet publiceras med tillstånd från upphovsrättsinnehavaren

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: landskap, kulturlandskap, odlingslandskap, historiska landskapsförändringar, historiska markförändringar

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land

Sammanfattning

Denna kandidatuppsats syftar till att undersöka historiska landskapsförändringar. Studien är en fallstudie där markförändring har undersökts i landskapet runt Ekenäs slott i Linköpings kommun från slutet av 1600-talet och fram till idag. Det som har undersökts är hur jordbrukslandskapet har förändrats över tid och vilka orsaker som ligger bakom dessa förändringar. Det empiriska materialet består av historiska kartor, husförhörlängder och församlingsböcker såväl som litteratur och intervjuer. Materialet har analyserats med hjälp av Torsten Hägerstrands teorier om landskapsprocesser och Johan Bergs resonemang om sambandet mellan sociala förhållanden och det fysiska landskapet.

Med utgångspunkt i detta har Ekenäs odlingslandskap och dess förändringar analyserats och diskuterats. De förändringar som kan ses i Ekenäs kulturlandskap korrelerar till stor del med förändringar och skeenden i Sverige i övrigt. Orsaker till dessa förändringar kan hittas på samhällsnivå, men även enskilda människors handlanden och beslut på lokal nivå är en viktig aspekt för att kunna förklara landskapsförändringar.

Nyckelord: landskap, kulturlandskap, odlingslandskap, historiska landskapsförändringar, historiska markförändringar

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	9
Syfte och Frågeställning	10
Metod	11
Avgränsningar	13
Källkritik	14
Teoretiska Begrepp	15
Begreppet landskap	16
Markslagstyper	16
Landskap och Processer	18
Hägerstrand och landskapsprocesser	18
Landskap och sociala förhållanden	19
2 Det föränderliga landskapet Ekenäs	21
Dagens landskap	21
Ekenäs Slott	22
Ett föränderligt landskap	23
Förändringar i odlingslandskapet	24
Orsaker till förändringar i odlingslandskapet	25
Förändringar i skogs- och betesmark	27
Orsaker till förändringar i skogs- och betesmark	28
Sänkningen av sjön Teden	29
Orsaker till sjösänkningen	31
Varför denna utveckling?	32
Sjösänkningen	34
Klingspors bortgång och dottern Mathilde	35
Befolkning – ökning och minskning	36
Idag och framåt?	38
3 Avslutning	39
Referenser	41
Otryckta källor	41
Tryckta källor och litteratur	41
Internetkällor	42
Intervjuer	43

Figurförteckning

Figur 1. Illustration över samtida källor.....	15
Figur 3. Gärdesindelning och ängsmark 1695 finns inte kvar 1868-77.	27
Figur 4. Sjön Teden innan och efter sänkningen.	30
Figur 5. Befolkningsstatistik 1750-1988	37

Tabellförteckning

Tabell 1. Areal åker och äng vid Ekenäs under 1695-2016.	24
Tabell 2. Areal skogsmark mellan år 1695-2016.	27
Tabell 3. Storlek på sjön Teden år 1695-2016.....	29

1 Inledning

Att disponera över en domän, stor eller liten, i staden eller på landet, innebär att vara herre över en mosaikbit av kulturlandskapet. Varje ändring av markanvändning, anläggningar och byggnader tillfogar ett nytt drag i jordens ansikte. Förändringar sker inte i isolering. De är inte enkla mellanhavanden med marken, som de sker på. De hänger ihop med lagar, teknik, ekonomi och med åtgärder inom andra domäner i grannskapet eller längre bort. Människans landskap har därför dels en enkel och påtaglig, dels en komplicerad och svårgripbar sida. Resenären ser mest den första: åkrar, ängar och skogar, gårdar, byar och städer. Han uppfattar inte lika lätt de tusen samband, som knyter ihop domänerna till en levande vävnad med en lång historia av ständigt pågående tillväxt och sönderfall.

(Hägerstrand, 1991:25)

Om man följer E4:an antingen norrut eller söderut beroende på vart i landet man befinner sig kommer man när man passerar Linköpingstrakten att stöta på en skylt med en ritad krumelur som enligt transportstyrelsen har betydelsen ”sevärdhet” (Transportstyrelsen, 2016-05-02). På skylten står också dess namn ”Ekenäs slott”, och hur lång sträcka man kommer behöva åka för att ta sig till denna sevärdhet. Om man skulle ta sig tid att faktiskt svänga av motorvägen och följa skyltarna som visar vägen till Ekenäs slott så skulle man efter att ha kört bilen på slingande vägar förbi byar, åkrar, hagar och skog till slut mötas av ett vitrappat och, om än inte så stort men ganska ståtligt slott med tre torn beläget på en klippa och långväga synligt. Slottet andas minnen från en svunnen tid, som om det från sin plats på klippkanten har blickat ut över dess landskap och beskådat hur tiden har förändrat dess omgivningar genom historiens gång. Vilka spår är det som gömmer sig på denna plats och dess omgivande landskap?

Syfte och Frågeställning

Syftet med denna studie är att undersöka övergripande landskapsförändringar i ett mellansvenskt jordbrukslandskap under en tidsperiod från slutet av 1600-talet och fram till idag. Detta för att ge en förståelse för det omgivande landskapet och varför det ser ut som det gör. Undersökningen är en fallstudie av landskapet runt Ekenäs slott beläget i Linköpings kommun i Östergötland. Fallstudien syftar till att ge platsspecifika exempel på att landskapet inte är statiskt utan att det hela tiden påverkas och förändras av strukturer och processer på olika nivåer. Valet av Ekenäs grundar sig på att det är en av många stora herrgårdar som genom historiens gång har genomgått strukturella och sociala förändringar och dessa förändrade förutsättningar visar sig tydligt i det omgi-

vande landskapet. Det är känt att Ekenäs ägor har varit mycket omfattande genom historien (Hellström, 1988; Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10) och även idag är ägorna mycket stora då de uppgår till nästan 1200 hektar (ekenasslott.se, 2016-05-03). Driften av herrgården Ekenäs och dess ägor borde rimligtvis ha påverkat landskapets förändring. Undersökningen av syftet utförs genom dessa frågeställningar:

- *Hur har kulturlandskapet på Ekenäs förändrats över tid?*
Frågan är uppdelad i tre områden
 - förändringar i odlingslandskapet (åker, äng, hagar, inägor)
 - förändringar i skogs- och betesmark (utmark)
 - förändringar angående sjö och sjösänkning
- *Vilka bakomliggande orsaker har påverkat förändringarna i kulturlandskapet?*

Metod

För att besvara syfte och frågeställning kommer flera olika metoder att användas. En stor del av undersökningen kommer att bestå av historiska kartstudier men även av litteraturstudier, arkivstudier och intervjuer. Kartorna kommer att användas som grund för att undersöka hur landskapet runt Ekenäs har förändrats under tidsperioden 1695-2016. För att besvara frågeställningen om de orsaker som ligger bakom dessa förändringar kommer även arkivmaterial som husförhörlängder och församlingsböcker, intervjuer och litteratur att användas. Intervjuer sker med personer kopplade till dagens Ekenäs och den litteratur som används behandlar Ekenäs historia och Sveriges agrara historia.

Metoden om tolkning av historiska kartbilder bygger på verken *Fårad mark – handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*

(Cserhalmi, 2002) och *Ättebackar och ödegärden – de äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövärden* (Tollin, 1996). Fyra olika kartor över Ekenäsområdet har studerats från år 1695, 1868-77, 1947 och 2016. Cserhalmis och Tollins metod går ut på att jämföra de olika kartorna med varandra för att se skillnader och likheter mellan de olika tidsperioder som studeras. Ofta görs detta med hjälp av kartöverlägg vilket i korthet betyder att man placerar en genomskinlig avritning av en äldre karta på den karta man ska jämföra med för att lättare se skillnader och likheter i landskapsformationer. Fördelen med kartöverlägg är att det enklare går att se skillnader i detaljer i landskapet (Cserhalmi, 2002). I denna fallstudie ligger dock intresset i att se skillnader och likheter i strukturer i landskapet på ett mer övergripande plan och av den anledningen är inte kartöverlägg nödvändigt. Vid studier av odlingslandskapet med hjälp av kartmaterial finns det vissa aspekter som är viktiga att tänka på, exempelvis hur bebyggelsen är strukturerad, hur anpassningen av bland annat bebyggelse ser ut i naturlandskapet, vilken typ av jordägare det handlar om och så vidare. För vidare förståelse av det äldre odlingslandskapet är det även viktigt att studera gärdesindelningar och vad för slags rotationssystem det rör sig om (ensäde, tvåsåde etc.) (Tollin, 1996).

För att kunna ge svar på hur landskapet har förändrats och de orsaker som har påverkat förändringarna i landskapet kommer kartstudierna att kompletteras med litteraturstudier, arkivstudier och intervjuer. Litteratur som behandlar Ekenäs och dess historia, husförhörlängder, församlingsböcker, historiska arealuppgifter och intervjuer, muntligt och via e-mail, har använts för att besvara vilka orsaker som ligger bakom landskapsförändringar på denna plats. Den muntliga intervjun som utfördes var en så kallad faktaintervju eftersom det var specifik information om Ekenäs historia och inte personliga åsikter som var målet (Kvale & Brinkmann, 2014).

För att besvara den andra frågeställningen om orsaker till de landskapsförändringar som har skett på platsen har även studier av Sveriges agrarhistoria på ett mer generellt plan utförts. Detta för att föra ett vidare resonemang med förankring i kartorna. Främst har delar av fembandsverket *Det svenska jordbrukets historia* med Janken Myrdal (1999-2001) som redaktör använts.

Ett hermeneutiskt förhållningssätt har används för att besvara den uppställda frågeställningen. Hermeneutik betyder i korthet tolkningslära och genom att använda sig av ett hermeneutiskt förhållningssätt är det tolkningen av materialet och inte dess autenticitet och exakthet som är av största vikt. Det talas ofta om den så kallade hermeneutiska cirkeln vilket betyder att tolkningarna av materialet går som i en cirkelrörelse, helheten består av olika delar som tillsammans ger helheten dess mening. Synen på helheten förändras hela tiden på grund av tolkningarna av de olika delarna (Dahlgren & Florén, 1996). I de empiriska studier som har gjorts har en mångfald av olika typer av källor använts som hela tiden har förändrat utgångspunkten till materialet och förståelsen av landskapets förändringar.

Avgränsningar

När det gäller en omfattande studie som sträcker sig över ett långt tids-
spann är det viktigt att definiera de avgränsningar som görs. Dels kommer det göras en tidsavgränsning och dels kommer det göras en geografisk avgränsning. Det kommer också att göras en avgränsning i definitionen av begreppet landskap.

Angående tidsavgränsningen är det tillgången till bra genomskådligt kartmaterial som har fått råda över hur långt tillbaka i tiden studien sträcker sig. Baserat på kartmaterialet kommer studien att ta utgångspunkt i fyra olika tidssnitt: 1695, 1868-77, 1947 och 2016. Det är under

dessas år som landskapet kommer att studeras, och sedan kommer studien byggas på med undersökningar om hur och varför landskapet har förändrats från tiden för den första kartbilden fram till tiden för den sista kartbilden.

Den geografiska avgränsningen kommer att ramas in till hur säteri-gränserna såg ut på 1695 års kartbild¹

Då begreppet landskap är väldigt omfattande och skapar många olika slags associationer hos människor kommer det ske en avgränsning i vad för slags landskap som ska undersökas. En fokusering kommer ske på kulturlandskapet och odlingslandskapet, det vill säga det landskap som är starkt kopplat till människans agrara utveckling. Det bör dock finnas en medvetenhet om att inte endast mänskliga faktorer och processer är med och påverkar landskapets förändring (Hägerstrand, 1991) även om andra faktorer inte kommer att diskuteras.

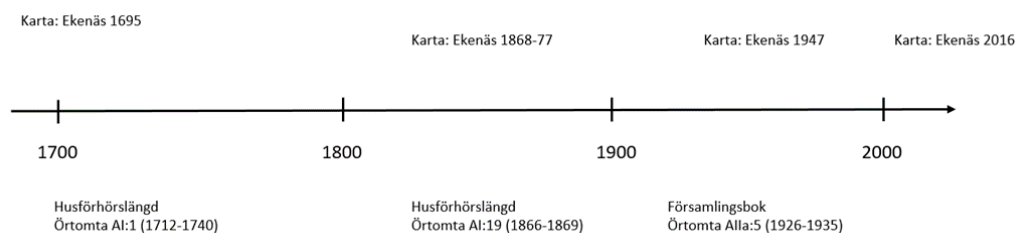
Källkritik

Med tanke på att detta är en historisk studie är det viktigt att ta upp och diskutera källkritik. När det gäller källkritik brukar man tala om oberoende, samtidighet och tendensfrihet. Det vill säga är källan beroende av andra källor, och i så fall vilka? Är källan samtida som det den beskriver? Vilket syfte har källan med vad den vill säga, det vill säga är den vinklad eller inte? (digihist.se, 2016-05-29).

Det finns en stor fördel med att använda kartor som källmaterial. Kartorna är samtida, och därför kan slutsatsen dras att kartbilderna antas visa en korrekt bild av hur landskapet var utformat under den tid som de visar. Kartorna är också oberoende av annat material, det vill säga att de inte bygger på andra källor. Därmed kan kartorna anses visa

¹ Se bilaga 1. Hela sjön framgår inte på denna karta, men en diskussion om sjön kommer ändå att vara med i analysen.

en rätt bild av landskapet under denna tid. Även husförhörlängder och församlingsböcker besitter samma fördel som källmaterial som kartbilderna gör, då de också är både samtidiga och oberoende. Användningen av kartor, husförhörlängder och församlingsböcker har möjliggjort att en stor tidsperiod har kunnat täckas av dessa primärkällor.

Figur 1. Illustration över samtida källor

Det finns inte något enhetligt arkiv över herrgården Ekenäs och dess omgivande ägor (Bergengren, personlig kommunikation, 2016-04-18) och därför har information sökts på olika håll. Förutom kartor, husförhörlängder och församlingsböcker har muntliga källor och lokalhistorisk litteratur använts. Det är viktigt att vara källkritiskt och att vara medveten om att mycket av detta källmaterial kan ha ett beroende till andra källor. Den information som har använts från lokalhistorisk litteratur grundar sig i sin tur på andra källor, muntliga och skriftliga. De intervjuer som har utförts är med informanter som har kopplingar till herrgården vilket det också bör finnas medvetenhet om.

Teoretiska Begrepp

Kulturgeografiska teorier utarbetade av bland annat Torsten Hägerstrand har använts för att få en djupare förståelse av det empiriska material som har samlats in. Hägerstrand diskuterar bland annat vikten av att

förstå landskapet och dess utseende som ett samspel mellan olika faktorer och processer (Hägerstrand, 1991).

Begreppet landskap

Det finns många olika definitioner av ordet landskap. Ordet ger olika associationer hos människor exempelvis estetik, natur, gränsdragningar, geografi och så vidare. Den ursprungliga meningen är dock att landskap är ett område, avgränsat och identifierat genom de människor som bodde där och som dessutom hade särskilda sociala relationer till varandra (Sporrong, 1994). Enligt Europeiska landskapskonventionen lyder definitionen av landskap ” ‘Landscape’ means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors” (Council of Europe, 2008, s. 30). Det talas ofta om begrepp som exempelvis kulturlandskap och odlingslandskap. Med kulturlandskap menas ett landskap som mer eller mindre har påverkats och förändrats på grund av människan (Nationalencyklopedin, 2016-05-11). Odlingslandskap är en typ av kulturlandskap och syftar på det agrara landskapet (Nationalencyklopedin, 2016-05-11). I denna studie kommer begreppet landskap att behandlas utifrån Europeiska landskapskonventionens definition, det vill säga att landskap är ett område, så som det uppfattas av människor, och som är resultatet av en påverkan mellan mänskliga och/eller naturliga faktorer (Council of Europe, 2008).

Markslagstyper

Eftersom en mängd olika markslag kommer att diskuteras och analyseras kommer en kort definition av dessa att presenteras.

Odlingslandskap

- Inäga – den mark närmast bebyggelse, bestående av åkrar, ängar och hagar (Gadd, 2000).

- Åker – I slutet av 1600-tal och i början av 1700-tal var åkern i huvudsak belägen nära bebyggelse. Detta markslag upptog på den tiden mycket mindre plats än i dagens åkerbruk, endast ungefär en tredjedel av dagens åkermark brukades på den tiden. Åkern användes förr inte för vallodling och odling av foder till djuren (Gadd, 2000). Åker definieras som odlad mark och består i dagens jordbruk både av mark med diverse jordbruksgrödor och av vall (Nationalencyklopedin, 2016-05-31).
- Äng – Detta markslag var övergripande det som tog upp störst yta av odlingslandskapet i början av 1700-talet, men finns i princip inte alls i dagens agrara miljö. Ängen bestod av gräsmark och det var på denna som djurens vinterfoder togs tillhanda. Idag är ängen ersatt av odling av vall på åkern istället (Gadd, 2000).
- Hage – djuren betade förr ofta på utmarken, men det kunde också finnas inhägnade hagmarker på inägorna. Detta bland annat för att det var lättare att hålla djuren under uppsikt. Under slutet av 1700-talet började sedan ”förhagningen”. Det blev då allt vanligare att hägna in djuren, och hagar byggdes även på utmarken (Cserhalmi, 2002).

Skog och betesmark

- Utmark – marken bortom inägorna. Användes som bete till djuren den tid om året de gick ute (Gadd, 2000).
- Skog – För några århundraden sedan användes skogen inte i samma intensiva produktion som idag, och skogen definierades inte heller på samma sätt. Skogen var mer glesbeväxt och användes främst för hushållsbehov och om det fanns skog växte den främst på utmarken (Dahlström, 2006; Gadd, 2000). Idag definieras skogsmark som en sammanhängande mark där träden

ska vara högre än fem meter och ha en kronslutenhet som överstiger tio procent (Skogsstyrelsen, 2016-05-31).

- Bete – Bete definieras som ett markområde där djuren betar av den växtlighet som finns (Nationalencyklopedin, 2016-05-31). Under tiden då ängen dominerade odlingslandskapet i Sverige betade djuren främst på utmarken, det vill säga den mark som var belägen utanför gränserna för åker och äng (Gadd, 2000). Efter förhagningen betade djuren istället på inhägnad betesmark (Cserhalmi, 2002).

Sjö

- Vattensamling i sänka i jordytan som saknar en betydande strömhastighet och som i princip är permanent (SMHI, 2016-06-11).

Landskap och Processer

Genom djupare studier av begreppet landskap och kulturlandskap har jag förstått att det är svårt att tala om landskap utan att blanda in processer. Ulf Sporrang beskriver det som att det nuvarande landskapet är ett resultat av "samspelet mellan ett visst, specifikt samhälle, dess kulturella preferenser och potential samt de naturgeografiska förutsättningarna" (1994, s. 297) och att "kulturlandskapet kan ses som resultatet av en serie historiska processer som ofta inneburit förändringar i relationen mellan människan och hennes omgivning" (1994, s. 298).

Hägerstrand och landskapsprocesser

En person som var framstående inom kulturgeografin och landskapsforskningen är Torsten Hägerstrand. Hägerstrand ligger bakom teorier som förloppslandskapet, vilket i korta drag betyder att landskap inte endast består av det som är statiskt, utan även det som är föränderligt är

en del av landskapet. Inom ramen för förloppslandskapet talar Hägerstrand om olika landskapsprocesser, bland annat *biotiska landskapsprocesser*. Biotiska landskapsprocesser kan ytterligare delas in i *program* och *projekt*, där program syftar till inbyggda krafter som exempelvis fortplantning och överlevnad. De programstyrda processerna omfattar både människor, djur och växter. Projekt är något som endast människor har gemensamt med varandra och med projekt menas att människor avsiktligt sätter upp och försöker nå upp till mål som exempelvis kan innefatta makt, rörelsefrihet, bekvämlighet och så vidare (Hägerstrand, 1992). Projektstyrda biotiska processer innebär människans strävan efter att få ett ökat välbefinnande, ett mer berikat liv och ett ökat välstånd. Hägerstrand poängterar att orsaken till att hur utnyttjandet av naturen ser ut beror på vilka projekt som väljs och utförs (Hägerstrand, 1992). Hägerstrand trycker på att det inte enbart är det som är synligt som skapar förändringar i landskapets struktur, utan att allt som är närvarande inom ett geografiskt område är med och påverkar. Dessa närvarande ting behöver inte enbart vara mänskliga handlingar utan kan också vara resultatet av andra artbestånds verkningar, eller de krafter som skapas av exempelvis vind- och väderförhållanden (Hägerstrand, 1991).

Hägerstrands teorier om landskap syftar alltså till förståelse av de förändringar som påverkar landskapets utseende och vilka processer det är som orsakar dessa förändringar.

Landskap och sociala förhållanden

En person som i sin forskning om landskap bygger på bland annat Hägerstrands teorier är Johan Berg. Berg förklarar det som att det är processerna som formar det fysiska landskapet, men att landskapet samtidigt påverkar processerna. Han trycker också på att sociala förhållanden

måste tas i beaktande för att kunna förstå de processer som sker då även sociala förhållanden och landskapet påverkar varandra (Berg, 2003). Med hjälp av processer går det att definiera relationen mellan landskapet och de krafter som omvandlar landskapet. Det gäller att synliggöra de orsaker som leder till landskapsförändringar. Som exempel kan man tänka sig att vid studerande av en kartbild visas resultatet av olika processer i form av det landskap som finns på kartan. Vi måste då veta vilka processer som har lett till att landskapet ser ut som det gör på kartbilden för att förstå landskapet (Berg, 2003). För att kunna ta reda på dessa processer måste vi också lära oss och förstå platsens historia och vilka människor som har bott och verkat på platsen.

De människor som bor och verkar på en plats är alltså en del av det omgivande landskapets förändring, och för att kunna förklara uppkomsten till ett landskaps utseende är det viktigt att synliggöra de personer som har påverkat processerna som har lett fram till landskapets nuvarande form.

2 Det föränderliga landskapet Ekenäs

Utifrån det kartmaterial som har studerats från år 1695 och fram till år 2016 går det att urskilja fyra olika skiften i landskapet. Markområdena runt Ekenäs går från att vara ett typiskt odlingslandskap med åker, äng, hagar och utmark till att förvandlas till ett mer utvecklat jordbrukslandskap med en större andel åkerbruk och en mindre andel ängsmark. Förvandlingen går sedan mot ett mer industrialiserat jordbruk med ny teknik. Till sist kan man se en nedtrappning av jordbruket och istället ett större fokus på skogsnäringen.

Dagens landskap

Landskapet runt dagens Ekenäs består till största del av åkermark med bland annat odling av spannmål och vall (Bergengren, personlig kommunikation, 2016-04-18), men även till stora delar av betesmark och skog. Ett stort våtmarksområde breder ut sig nedanför slottet, vilket är en rest från den numera sänkta sjön Teden. Slottsbyggnaden är belägen på en klippa vid den tidigare sjöns strandkant, vilket antagligen var en väldigt strategisk plats i landskapet med tanke på estetiska men också praktiska värden i form av bland annat skydd mot eventuella fiender. Ekenäs byggdes så att det skulle kunna användas som borg även om det inte var det huvudsakliga syftet. En anledning till detta kan vara att personen bakom slottsbyggnadens uppkomst, Peder Banér, hade en framgångsrik bakgrund inom den svenska armén (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Ekenäs ägor uppgår idag till 1160 hektar (ekenasslott.se, 2016-05-02), och består av åker, bete och skog (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10).

Ekenäs Slott

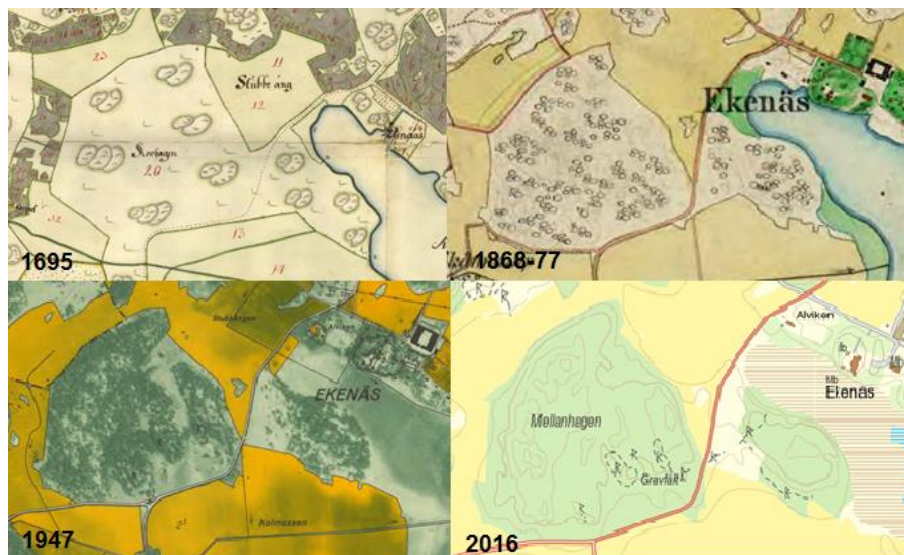
Östergötland skulle kunna benämnas som ett herrgårdslandskap då det inom länets gränser finns ett stort antal gods och säterier (Sporrong, 1970). Sju av dessa är belägna i Örtomta socken utanför Linköping, varav Ekenäs är en av dem. Området visar också på ett utpräglat kulturlandskap som har brukats under mycket lång tid (Hallinder & Toll, 2003).

Ekenäs slott räknas som Sveriges bäst bevarade renässansslott och man tror att det har funnits bebyggelse på platsen under väldigt lång tid även om den nuvarande slottsbyggnaden uppfördes först under årtalen 1630-1644 (ekenasslott.se, 2016-05-02). Ekenäs var ett säteri, och med det menas att det var adel som ägde egendomen och att den var befriad från skattebetalning till kronan (Gadd, 2000). Det var under tiden då Ekenäs ägdes av adelsfamiljen Banér som slottet uppfördes och det har, förutom under en sammanhängande period vid 1600-talets slut och 1700-talets början, varit i Banérs ägor ända fram till 1879 då det såldes till Philip Otto Leonard Klingspor (Romdahl, 1909). Efter dennes död övertogs ägorna av dottern Mathilde Klingspor. Hon var också den sista personen som bodde på slottet (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). I familjen Klingspors ägor stannade slottet och tillhörande mark fram till 1939 då det köptes av Anders W. Bergengren, och slottet har varit i Bergengrens ägor sedan dess. Idag är slottet obebott men byggnaden fungerar som museum under sommartid och aktiviteter som tornerspel och julmarknad bedrivs runt slottsbyggnaden varje år. Ekenäs ägor har varit och är fortfarande väldigt omfattande och förutom skogsmark och åkermark finns även ett antal underlydande fastigheter, exempelvis torp (ekenasslott.se, 2016-05-02; Olofsson, 1988; Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10).

Ekenäs kan ha benämningar som slott, gods, gård, säteri med flera, men här kommer Ekenäs främst att benämnas med termen herrgård enligt Göran Ulvängs (2008) definition.

Ett föränderligt landskap

Vid jämförelse av landskapet idag med Ekenäs historiska landskap som visas på kartorna syns det tydligt att överlag är olika landskapsformer som exempelvis hag- och åkerformer väldigt likartade genom tiderna. Baserat på landskapsformer har landskapet inte förändrats nämnvärt utåt sett, även om det har skett andra strukturella förändringar som inte är synliga på kartbilderna, till exempel utveckling och industrialisering av jordbruket eller demografiska förändringar. Vid studier av landskapet via kartmaterial har främst tre stora förändringar gällande odlings- och kulturlandskap upptäckts. Det är förändringar i odlingslandskapet, förändringar i skog och betesmark och förändringar när det gäller sjöar. Det är därför dessa tre aspekter av landskapet som kommer att studeras.

Figur 2. Bild föreställande "Mellanhagen". I princip samma form idag som år 1695.
Källa: © Lantmäteriet, egen bearbetning

Förändringar i odlingslandskapet

Årtal:	Åkermark, ha:	Ängsmark, ha:
1695	67 ²	101
1868-77	128	11
1947	131	0
2016	134	0

Tabell 1. Areal åker och äng vid Ekenäs under 1695-2016.

Källa: © Lantmäteriet, egna mätningar utifrån kartmaterial

Om man jämför 1695 års karta med dagens karta kan man lätt upptäcka förändringar i hur den odlade marken används. Dominerande markslag i landskapet år 1695 var ängsmark där man tog tillvara på djurens foder. Åkermarken utgjorde en mindre del av landskapet och var uppdelad i två större gårdar som var stängslade. Av gårdarnas utseende och uppdelning i två lika stora delar i nära anslutning till herrgården kan slutsatsen dras att det rörde sig om tvåsäde med vilket menas att åkrarna ligger i träda vartannat år och brukas vartannat år. Tvåsäde var vanligt i Östergötland under denna tid (Cserhalmi, 2002; Myrdal, 1999). När vi rör oss framåt i tiden till 1868 års kartbild över området kan stora förändringar i jordbrukets organisering visas. Gårdarna är borta och marken är uppdelad i större åkerstycken och mycket mer utbredd. Den största delen av ängen finns inte kvar, utan 1695 års ängsmarker används nu istället som åkermark. Vid jämförelse av 1868-77 års kartbild med 1947 års respektive 2016 års karta är förändringen när det gäller själva åkermarken marginell. Vissa mindre områden runt torp och gårdar tillhö-

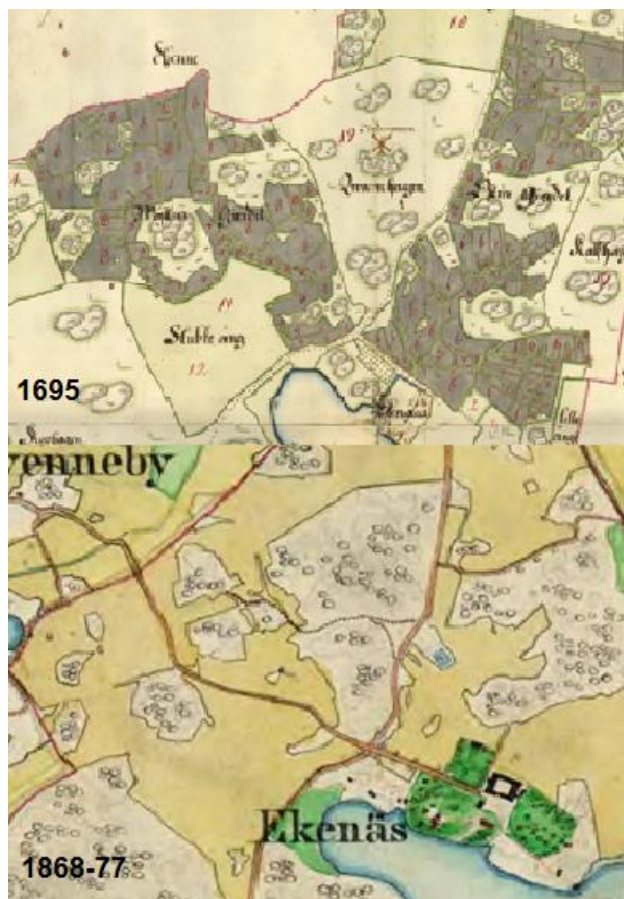
² Eftersom tvåsäde tillämpades år 1695 var det bara hälften av denna åkerareal som odlades.

rande Ekenäs där det tidigare har varit åkermark är istället skogbe-
klädda men åkerformerna är idag till stor del likadana åkerformer som
rådde år 1868-77.

Orsaker till förändringar i odlingslandskapet

Den utveckling av åkermarken vi kan se på kartorna är inte ovanlig. Systemet vi ser på 1695 års karta med uppdelningen av åker och äng på inägorna och utmarken bortanför dessa där djuren betade var i regel mycket utbredd. Åkermarken låg i huvudsak i närheten av bebyggelse och tog upp avsevärt mindre plats än idag. Istället var stora delar äng vilket knappt finns kvar i dagens odlingslandskap (Gadd, 2000). En anledning var att odlingssäsongen var väldigt kort på grund av det nordliga läget och det var arbetskrävande att hinna med en skötsel av allt för stora åkerarealer och att producera foder till förmån för animalieproduktionen prioriterades därför (Gadd, 2000). När den agrara revolutionen började komma i gång mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet introducerades många nya tekniska innovationer inom jordbruket vilket också ökade dess produktivitet. Detta ledde till mycket nyodlingar av åkermark och åkern började prioriteras framför ängen som började trängas bort (Gadd, 2000). I fallet med Ekenäs ägor är det svårt att säga när omvandlingen från äng till åker började, men eftersom det under 1700-talets senare del var vanligt att det skedde en ökning av arealen åkermark på godsen på grund av uppodling av ängsmarker kan det tänkas att så var fallet även där. Att de stora godsen sedan tidigt 1800-tal utvecklade en alltmer påtaglig agrar stordrift (Gadd, 2000) kan man se tydliga exempel på vid jämförelse av kartan från 1695 och kartan från 1868-77 med ökningen av åkermark. Det kan också dras en slutsats att det någon gång under 1800-tal skedde en övergång till växelbruk (Gadd, 2000). Jordbruket blev alltmer kapitalistiskt och på grund av ökade åkerarealer skedde också en ökad arbetsstyrka på många gods

(Gadd, 2000). Det var en betydande skillnad i antalet anställda även på herrgården Ekenäs då det har tillkommit många fler anställda under 1800-tal jämfört med 1700-tal enligt husförhörlängder (Husförhörlängd Örtomta AI:1 (1712-1740); Husförhörlängd Örtomta AI:19 (1866-1869)). Under Philip Klingspors tid lades också ett större fokus på animalieproduktion i jordbruket, det satsades på mjölkproduktion och mjölken förädlades på eget mejeri beläget på Ekenäs (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10; Hallinder & Toll, 2003). Efter Klingspors bortgång förändrades återigen den agrara inriktningen. Den egna animalieproduktionen försvann och så även mejeridriften. Från Bergengrens övertagande av egendomen och fram till idag har det växlat mellan perioder då betesmark och åkermark har varit utarrenderade och perioder då åkermarken har brukats för egen del. Idag är dock all jordbruksmark tillhörande Ekenäs utarrenderad och främst använd för spannmåls- och vallodling (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10; Bergengren, personlig kommunikation, 2016-04-18). Bortfallet av ängen, ökningen av åkermarken och den förändrade agrara driften visar på att Ekenäs verkar var ett tidstypiskt exempel när det gäller utvecklingen av det agrara landskapet.

Figur 3. Gärdesindelning och ängsmark 1695 finns inte kvar 1868-77.
Källa: © Lantmäteriet, egen bearbetning

Förändringar i skogs- och betesmark

Årtal	Skogsmark, ha
1695	Uppgift saknas
1868-77	176
1947	203
2016	198

Tabell 2. Areal skogsmark mellan år 1695-2016.
Källa: © Lantmäteriet, egna mätningar utifrån kartmaterial

Vid studerande av 1868-77 års karta, 1947 års karta och 2016 års karta ser man tydligt vad som är skogsmark och vad som inte är det. På 1695 års karta är det därmed inte lika klart hur mycket skog som fanns, men man kan konstatera att skogen måste till största del ha varit belägen på utmarken och ha varit glest bevuxen. Av vad man kan se på 1868-77 års karta och tillhörande anteckningar har det skett en betydande ökning av skogsareal på området. Andelen skog har ökat ytterligare vid jämförelse av 1868-77 års karta och 1947 års karta. Från år 1947 och fram till år 2016 har det skett en marginell minskning av skogsarealen på det studerade området enligt egna uträkningar³.

Orsaker till förändringar i skogs- och betesmark

En slutsats kan dras att skogen var mycket mindre dominerande vid 1600-talets slut, men det går inte med säkerhet utifrån att endast studera 1695 års karta säga hur mycket skog som fanns i landskapet vid den tiden. Vad man kan se är att hagmarker och utmark utgjorde en stor del av marken under denna tid. Utmarken definierades som den mark som låg bortom åker och äng och som användes till bete åt djuren. Det var på utmarken som man också kunde hitta skog (Gadd, 2000). Vid tiden runt slutet av 1600-talet definierades inte skogen på samma sätt som idag. Det talades inte om skogsmark på samma sätt utan skogen var de träd som växte på utmarken. Det är därför inte säkert att den skog som ser ut att finnas på en karta är den totala mängd skogsresurser som fanns på området under den tidpunkten. Det fanns överlag många skillnader mellan brukningen av skogen under 1695 och hur skogsbruket fungerar idag. Medan man förr använde skogen för husbehov är den idag avsevärt mer kommersialiserad (Dahlström, 2006). Det är svårt att säga

³ Nya markområden har tillkommit till Ekenäs egendom sedan 1695 års säterigränser som är det område som studeras här. Skogsresurserna har med dessa markområden inräknade ökat och inte minskat.

exakt när skogen började få större betydelse på Ekenäs, men om parallellt dras till Sverige i stort sker en ökning av skogens värde under mitten av 1800-talet. Innan dess har skogen trängts undan på grund av uppodlingar av åkermark och en ökad användning av betesmarker till förmån för animalieproduktion (Gadd, 2000). Med hjälp av kartor och andra källor går det att konstatera att skogen på Ekenäs utgör en mycket större del av marken idag än för drygt 300 år sedan. Här spelar bland annat ägarintressen in. När Ekenäs bytte ägare 1939 då Bergengren tog över var det främst skogsresurserna som var av intresse (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Överlag kan man se att även förändringar i Ekenäs jordbrukslandskap runt 1900-talets början har varit en orsak till beskogning på grund av bland annat färre antal betesdjur och ett mer storskaligt jordbruk etc. vilket har lett till igenväxt av små betesmarker (Cserhalmi, 2002; Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Skogsresurserna har sedan haft en fortsatt stor betydelse och medan åkermarkerna idag är utarrenderade är skogsbruket av betydande värde för Ekenäs (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10).

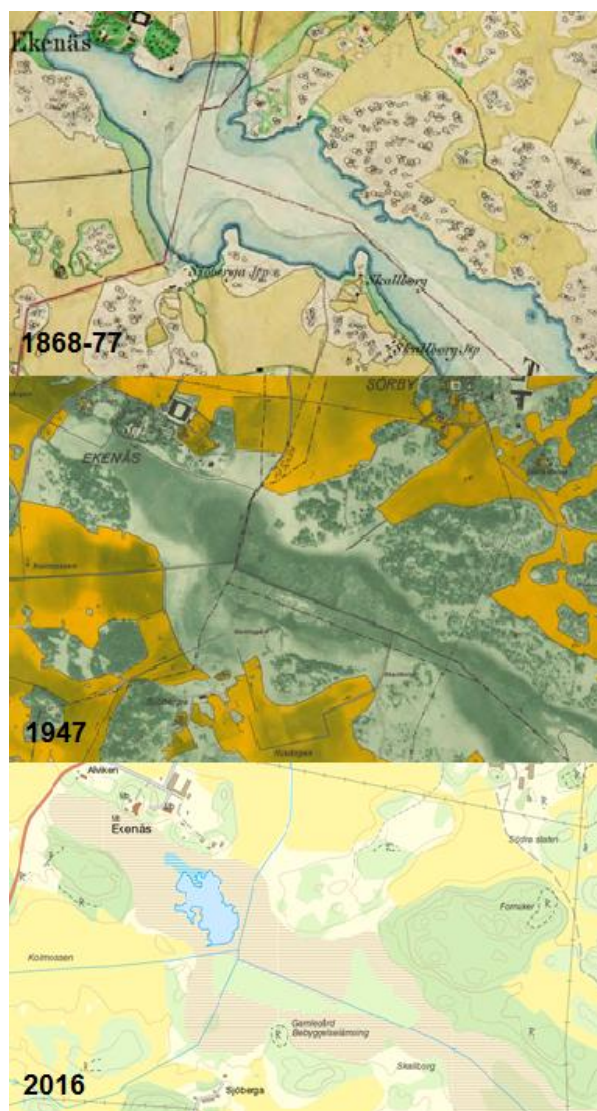
Sänkningen av sjön Teden

Årtal:	Sjö, ha
1695	233
1868-77	233
1947	0
2016	4

Tabell 3. Storlek på sjön Teden år 1695-2016.

Källa: © Lantmäteriet, egna mätningar utifrån kartmaterial

Den absolut största och mest omfattande synliga landskapsförändringen är sänkningen av sjön Teden vid vars strand herrgården Ekenäs är belägen. Sjön var relativt stor och har gått från att vara helt vattenfylld på kartan från 1868-77 till att vara helt dränerad på kartan från 1947. Resultatet av sjösänkningen kan ses på 1947 års karta som ett stort våtmarksområde. På 2016 års karta är området mera vattenfyllt än 1947.

Figur 4. Sjön Teden innan och efter sänkningen. Källa: © Lantmäteriet egen bearbetning

Orsaker till sjösänkningen

Mellan mitten av 1800-talet och mitten av 1900-talet genomfördes ett stort antal sjösänkningar och urdikningar i hela Sverige med anledning av att skapa mer åkermark. Stöd utfärdades av staten till många sjösänkningsföretag, och även vattenlagstiftningen ändrades vilket förenklade olika vattenavledningsföretag. I många fall blev inte utkomsten vad man hade hoppats och mycket av marken efter sjösänkningen blev inte brukeningsbar. (Gadd, 2000; Morell, 2001; Cserhalmi, 2002). Sjön Teden sänktes i en första omgång i slutet av 1800-talet och i en andra omgång i början av 1900-talet (ekenasslott.se, 2016-05-02). Det är oklart vad sjön hade för användningsområde innan sänkningen men eventuellt kan den ha använts för bland annat fiske och transporter. Sjö-sänkningen skedde i första hand på grund av att man ville få tillgång till mer åkermark och ansvarig för sänkningen var Philip Klingspor med sjösänkingsbolag (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Jag kan konstatera att sänkningen verkar ha varit misslyckad med tanke på att syftet var att få tillgång till mer brukeningsbar mark. Detta kan ses på att kanten på våtmarksområdet som syns på både 1947 års karta och 2016 års karta har i princip samma former (Cserhalmi, 2002) som strandkanten när sjön var vattenfylld (se bilaga 2-4). Idag är det endast små delar av det sjösänkta området som kan användas som betesmark, men det har gjorts försök att bruka marken under början av 1900-talet. Dock har försöken verkat vara väldigt arbetskrävande och det krävdes bland annat specialutrustning till hästarna vid plöjning av marken så att de inte skulle sjunka ner alltför djupt (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10).

Varför denna utveckling?

I denna analys kommer jag att ansluta mig till Hägerstrands teorier och Bergs diskussion om landskap och processer. Jag kan se en stark koppling mellan driften av Ekenäs, dess människor och förändringarna i det omgivande landskapet. Det finns samband mellan människan och landskapet och genom att synliggöra dessa samband kan landskapet också förstås bättre.

Anledningen till att landskapet hela tiden förändras beror på många olika faktorer varav samhällliga och sociala faktorer är två av dessa. Det gäller att försöka synliggöra de processer som orsakar förändringarna. Anledningarna till att utvecklingen har sett ut som den har gjort på Ekenäs är många och här görs ett försök att reda ut de viktigaste krafterna som har varit med och påverkat utseendet i landskapet. En slutsats som kan dras är att de förändringar som skett på den geografiskt avgränsade platsen Ekenäs har påverkats av samhället i stort, vilka strukturer som har rått i samhället och hur utvecklingen i olika delar av landet har drivit på varandra. Det har ovan redan konstaterats att förändringar som har hänt på Ekenäs i många fall har korrelerat med skeenden i Sverige i stort, exempelvis när det gällde sjösänkningen och utvecklingen av jordbruket. Det skulle kunna sägas att Ekenäs har varit med som en liten del av den stora samhällsprocess som har lett fram till hur dagens landskap har formats. Hägerstrand (1992) förklarar med hans begrepp projektstyrda biotiska landskapsprocesser om människors strävan efter att hela tiden förbättra sin tillvaro. Det är alltså inte konstigt att samhällsutvecklingen som har påverkat det agrara landskapet har sett ut som den har gjort då den har bidragit till effektivitet och välbefinnande i form av ny teknik och möjlighet till omfattande rationalisering i jordbruket.

Alla dessa stora förändringar sätter sina spår i det lokala landskapet, men om vi undersöker respektive händelse som har bidragit till landskapsförändringar på denna enskilda plats måste vi också ta specifika sociala förhållanden i beaktning. Enligt Bergs förklaringar om kopplingar mellan sociala faktorer, samhällsstrukturer och fysiska aspekter måste alla dessa delar tas i beaktande för att man ska kunna förklara landskapsförändringar fullt ut (Berg, 2002). Hägerstrand påpekar också att det bakom varje liten del i landskapet är enskilda människors beslut som har påverkat (Hägerstrand, 1991). De människor som bodde och verkade på Ekenäs är de som står i direkt korrelation till förändringarna i dess landskap, även om de i sin tur har blivit påverkade av utomstående större samhällsstrukturrella processer.

Angående sociala faktorer är det svårt att längre tillbaka i historien knyta förändringar till enskilda människors handlande på grund av bristande information. Detta rör främst den period vid vilken 1695 års karta har studerats, men även under perioden vid vilken 1868-77 års karta har studerats. Här kan man istället försöka se mönster mellan förändringar på den enskilda platsen och samtida samhällsstrukturrella skeenden. Vid studerande av 1695 års karta och 1868-77 års karta ser man att andelen åkermark har ökat avsevärt, att gärdesindelningen av åkern har försvunnit och att ängen har bortfallit under tiden mellan dessa kartbilder. Som tidigare konstaterat var det under slutet av 1700-talet som det började synas stora förändringar i odlingslandskapet, vilket skulle kunna vara fallet även på Ekenäs (Gadd, 2000).

Eftersom herrgården Ekenäs var ett säteri där man hade kontroll över egna markområden var inte omfördelningen av åkermark och bostadsbyggnader lika radikal som i böndernas byar när skiftesreformerna började äga rum (Sporrong, 1970). På grund av detta har det inte skett lika omvälvande förändringar på Ekenäs angående skiften. Enligt vad som kan tydas på kartorna (1695, 1868-77) ses dock fortfarande stora

skillnader mellan fördelningen av åkermark under de båda tidsperioderna. Ny teknik öppnade nya möjligheter att effektivisera jordbruket och uppodling av äng till åker blev lättare med utvecklingen av nya redskap och tvåsådet övergavs för det modernare växelbruket (Gadd, 2000; Sporrang, 1970). Man kan säga att den tekniska utvecklingen och användandet av ny teknik i sig skapade förändrade landskapsformer med tanke på bland annat nya åkerformer.

Ett antal specifika skeenden i Ekenäs historia som har kopplingar mellan enskilda människors handlande och de förändringar av landskapsformationer som visas på kartmaterialet kan urskiljas. Dessa är bland annat Philip Klingspor och sjösänkningen, Mathilde Klingspor och förändringen av jordbruket, och Anders W. Bergengren och skogsbruket. Detta konstateras med hjälp av Bergs kopplingar mellan social organisation och fysiska förändringar och Hägerstrands begrepp om programstyrda biotiska landskapsprocesser.

Sjösänkningen

Ett av dessa skeenden är sänkningen av sjön Teden. En stark koppling kan dras mellan utförandet av sjösänkningen och den dåvarande ägaren av herrgården Ekenäs, Philip Klingspor. Han var den person, eller åtminstone en av de personer som var ansvarig för att driva igenom sjösänkningen (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Det är oklart om han ensam hade det största ansvaret för sänkningen, vissa källor visar på att det skapades någon form av sjösänkningsförening eller sjösänkningsbolag (Hagel, 2009; Olofsson, 1988). Sänkningen av sjön är den till synes största landskapsförändringen som har skett på platsen under den tid som har undersökts. Anledningen till sänkningen var som tidigare nämnt att man ville få loss en större andel bruksbar jord. Dock visade det sig att företaget inte lyckades särskilt bra med

tanke på detta mål, något som var genomgående för hela landet (Cserhalmi, 2002). En tolkning som har gjorts är att sjösänkningen hade en långsiktig betydelse på människor i bygden, inte bara med tanke på svårigheterna med att bruka marken utan även på grund av estetiska skäl och människors personliga koppling till sjön. Denna tolkning har gjorts på grund av att det upprepade gånger nämns i lokalhistorisk litteratur de skillnader som uppstod med tanke på sjöns utbredning innan sänkningen och sjöns försvinnande efter sänkningen (Olofsson, 1988; ekenasslott.se, 2016-05-02).

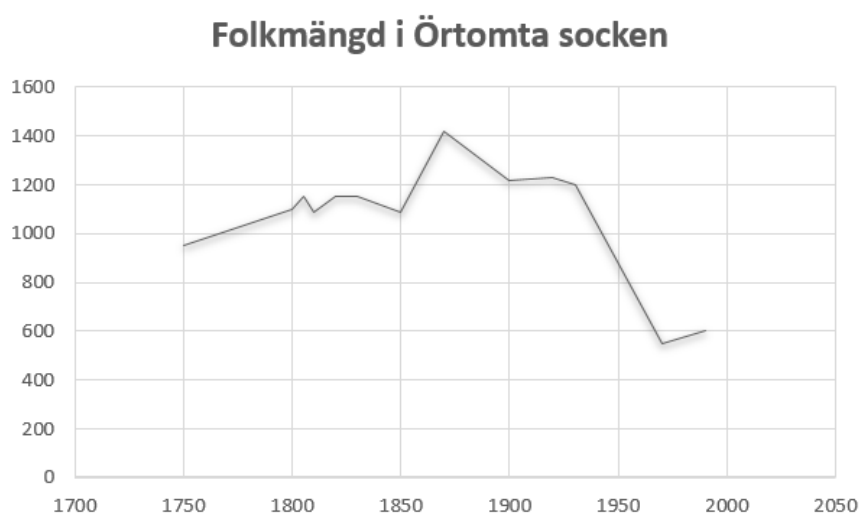
Klingspors bortgång och dottern Mathilde

I samband med Philip Klingspors död och dottern Mathildes övertagande i början av 1900-talet kan man också se en slags brytningspunkt i landskapet. Ekenäs herrgård drevs under Klingspors tid som ett omfattande rationellt jordbruk med både växtodling, ett stort antal djur och resurser till förädling av jordbruksprodukter på herrgården exempelvis eget mejeri och smedja. Det fanns också ett stort antal anställda både inom jordbruket och inom hushållet (Reuterhagen, personlig kommunikation 2016-04-10; Hagel, 2009; Hallinder & Toll, 2003). Efter dottern Mathildes övertagande stannade jordbruksdriften av, möjligtvis på grund av ointresse från hennes sida att driva det vidare (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Det kan också ses i husförhörlängder och församlingsböcker på denna tid att antalet människor som levde och arbetade på herrgården hade minskat avsevärt jämfört med sent 1800-tal då driften tros ha varit som störst (Församlingsbok Örtomta AIIa:5 (1926-1935); Husförhörlängd Örtomta AI:19 (1866-1869); Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). De sista åren Mathilde ägde Ekenäs användes byggnaden endast som sommarboende och familjen Klingspor var också de sista som bodde permanent på herrgården. Efter försäljningen till Bergengren användes Ekenäs inte

längre som boende (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Skeenden som dessa kom också att påverka landskapet. Nedtrappning av jordbruk och färre antal betesdjur bidrar till igenväxt av betesmarker, och vid försäljningen av Ekenäs var det även en övergångsperiod med vissa problem angående ägartvister (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10) vilket också kan vara en bidragande faktor till igenväxt. När familjen Bergengren tog över år 1939 var det främst skogen som var av intresse (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10) vilket också sätter sina spår i landskapet. Enligt mina kartstudier har det skett en ökning av skogsmark i landskapet. En än större ökning av skogsmark har skett på grund av att det har tillkommit mer skogsmark, förutom den markyta som har studerats i denna studie.

Befolkning – ökning och minskning

Även befolkningsstatistik kan kopplas till landskapets framväxt och utveckling. Från mitten av 1800-talet skedde en stor befolkningsökning i hela Örtomta socken där Ekenäs är beläget, och man kan även se en stor skillnad i antalet anställda på herrgården jämfört med ett århundrade tidigare (Hellström, 1988; Husförhörlängd Örtomta AI:1 (1712-1740); Husförhörlängd Örtomta AI:19 (1866-1869)).

Figur 5. Befolkningsstatistik 1750-1988
Källa: Hellström, 1988, egen bearbetning

Anledningar till befolkningsökningen i socknen skulle dels kunna bero på att utvecklingen av jordbruket ledde till en ökad försörjning av människor och dels på att det inom jordbruket blev mer arbetsintensivt och krävde en större andel arbetskraft (Hellström, 1988). Under tiden efter första världskriget skedde istället en minskning av folkmängden i socknen, något som även märktes av på Ekenäs med minskande arbetskraft enligt vad som kan ses av skillnader i antal människor i församlingsböcker och husförhörlängder (Hellström, 1988; Husförhörlängd Örtomta AI:19 (1866-1869); Församlingsbok Örtomta AIIa:5 (1926-1935)). Det går inte att med säkerhet konstatera vad orsakerna till befolkningsminskningen berodde på men det skulle dels kunna kopplas till industrialisering och utveckling av teknik inom jordbruket som medförde ett minskat behov av arbetskraft. Befolkningsminskningen på Ekenäs korrelerar även med Klingspors död och Mathildes övertagande vilket också kan vara en orsak eftersom jordbruksdriften på herrgården då stannade av.

Idag och framåt?

Dagens landskap präglas av storskaligt jordbruk. Slottsbyggnaden används främst som turistmål i form av museum och andra återkommande aktiviteter. Åkermarken tillhörande herrgården är idag utarrenderad (Bergengren, personlig kommunikation, 2016-04-18) vilket också har påverkat den agrara landskapsutvecklingen mot mer storskalighet. Ekenäs är idag en del av ett riksintresse som även omfattar andra herrgårdar i området, detta på grund av att det anses att kulturmiljön i området är av värde (Hallinder & Toll, 2003). Det har även funnits förslag från länsstyrelsen i Östergötland om att en vattenspegel ska anläggas på den urdikade sjön Teden även om detta projekt för tillfället inte drivs (Reuterhagen, personlig kommunikation, 2016-04-10). Detta visar återigen på att vi inte lever en statiskt stillhet utan omgivningen runt oss är hela tiden i en strävan mot förändring som beroende på vilket samhälle vi lever i, vad för prioriteringar vi gör och vad för förutsättningar som finns får olika utkomster.

3 Avslutning

I denna uppsats har syftet varit att undersöka historiska landskapsförändringar i landskapet runt Ekenäs Slott i Linköpings kommun. Fallstudien har inriktat sig på att undersöka hur kulturlandskapet har förändrats över tid, och vilka bakomliggande orsaker det finns till dessa förändringar. Detta har genomförts genom att studera kartmaterial från olika tider, genom att titta på arkivmaterial som husförhörlängder och församlingsböcker, och genom att vidare undersöka material som har belyst Ekenäs historia, exempelvis litteratur och intervjuer. Frågeställningarna har analyserats med hjälp av Hägerstrands teorier om landskapsprocesser och Bergs resonemang om sociala förhållanden i samband med fysiska förändringar. Utvecklingen på Ekenäs följer utvecklingen i den resterande delen av landet. Landskapsförändringarna på platsen korrelerar med hur det agrara landskapet har förändrats över lag i Sverige. Det gamla systemet med uppdelning av åker och äng, inägor och utmark har upplösts till förmån för ett mer industriellt storskaligt jordbruk. Jordbruksdriften på Ekenäs har blomstrat för att sedan ta ett steg tillbaka när fokuseringen och den ekonomiska vinningen har förflyttat sig vidare till skog och skogsbruk. Tryck från samhället och samhällsutvecklingen har påverkat processen, men en direkt påverkan har även kommit från de människor som bodde och verkade på herrgården. Banér som uppförde den nuvarande slottsbyggnaden, Philip Klingspor som utvecklade jordbruket och såg till att sjösänkningen ägde rum, Mathilde Klingspor som var den sista som bodde permanent på ägorna, och Bergengren som inriktade sig på skogsnäringen. Alla dessa människor har satt sina spår i landskapets historia och utveckling.

Denna studie har förhoppningsvis gett en ökad förståelse för de bakomliggande orsaker och skeenden som hela tiden påverkar landskapet runt omkring oss, både på en lokal och en mer generell nivå. De

många olika beslut som tas och genomförs ger hela tiden nya avtryck i det omgivande kulturlandskapet.

Referenser

Otryckta källor

Ekenäs (2016) © Lantmäteriet

URL: <https://kso.etjanster.lantmateriet.se/> (hämtad 2016-04-09)

Riksarkivet (SVAR)

Kyrkoarkiv Örtomta socken

Husförhörlängd Örtomta AI:1 (1712-1740)

Husförhörlängd Örtomta AI:19 (1866-1869)

Församlingsbok Örtomta AIIa:5 (1926-1935)

Riksarkivet Arninge

Anteckningar till karta J112-45-5, Ekenäs (1868-77)

Lantmäteristyrelsens arkiv

Aktnr: D154-4:1, Örtomta socken, Ekenäs nr1 (1695), geometrisk avmätning © Lantmäteriet

Rikets allmänna kartverks arkiv

Aktnr: Ekenäs J112-45-5, Ekenäs (1868-77), häradsekonomska kartan © Lantmäteriet

Aktnr: Ekenäs J133-8g4b49, Ekenäs (1947), ekonomiska kartan © Lantmäteriet

Tryckta källor och litteratur

Berg, J.(2003): Jansson, U. (red.), *Med landskapet i centrum; Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap*, Stockholm, Stockholms universitet, kulturgeografiska institutionen

Dahlgren S. & Florén A. (1996): *Fråga det förflutna – En introduktion till modern historieforskning*, Lund, Studentlitteratur

Dahlström, A. (2006): *Betesmarker, djurantal och betestryck 1620-1850 – Naturvårdsspekter på historisk beteshävd i Syd- och Mellansverige*, Uppsala, Swedish University of Agricultural Sciences

Gadd C-A. (2000): Myrdal J. (red.), *Det svenska jordbrukets historia - Den agrara revolutionen 1700-1870*, Stockholm, Natur & Kultur

Hagel L. (2009): Eriksson K (red.) (2009), *Örtomta sockenbok 2009*, Örtomta Hembygdsförening

Hellström S. (1988): Olofsson J-E. (red.), *Örtomtabor berättar – så var det förr*, Örtomta Hembygdsförening

Hägerstrand, T (1991): Carlestam G. & Sollbe B. (red.) *Om Tidens Vidd och Tingens Ordning – Texter av Torsten Hägerstrand*, Stockholm, Statens råd för byggnadsforskning

Hägerstrand T. (1992): *Samhälle och natur*, Lund, Rapporter och notiser 110

Kvale S. & Brinkmann S. (2014): *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund, Studentlitteratur AB

Morell M. (2001): Myrdal J. (red.), *Det svenska jordbrukets historia – Jordbruket i industrisamhället 1870-1945*, Stockholm, Natur & Kultur

Myrdal J. (1999): *Det svenska jordbrukets historia - Jordbruket under feodalismen 1000-1700*, Stockholm, Natur & Kultur

Olofsson J-E. (red.) (1988): *Örtomtabor berättar – så var det förr*, Örtomta Hembygdsförening

- Romdahl A. L. (1909): Roosval A. (red.), *Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början. Småland. Blekinge. Östergötland*, Stockholm, Nordisk Familjeboks Tryckeri
- Sporrong U. (1970): *Jordbruk och landskapsbild*, Lund, AB CWK Gleerup Bokförlag
- Sporrong, U. (1994): Jensen, R.(red.), *Odlingslandskap och fångstmark*, Stockholm, Riksantikvarieämbetet
- Tollin C. (1996): *Ättebackar och ödegården – de äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*, Stockholm, Riksantikvarieämbetet
- Ulväng G. (2008): *Herrgårdarnas historia, arbete liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*, Uppsala, Hallgren & Björklund förlag

Internetkällor

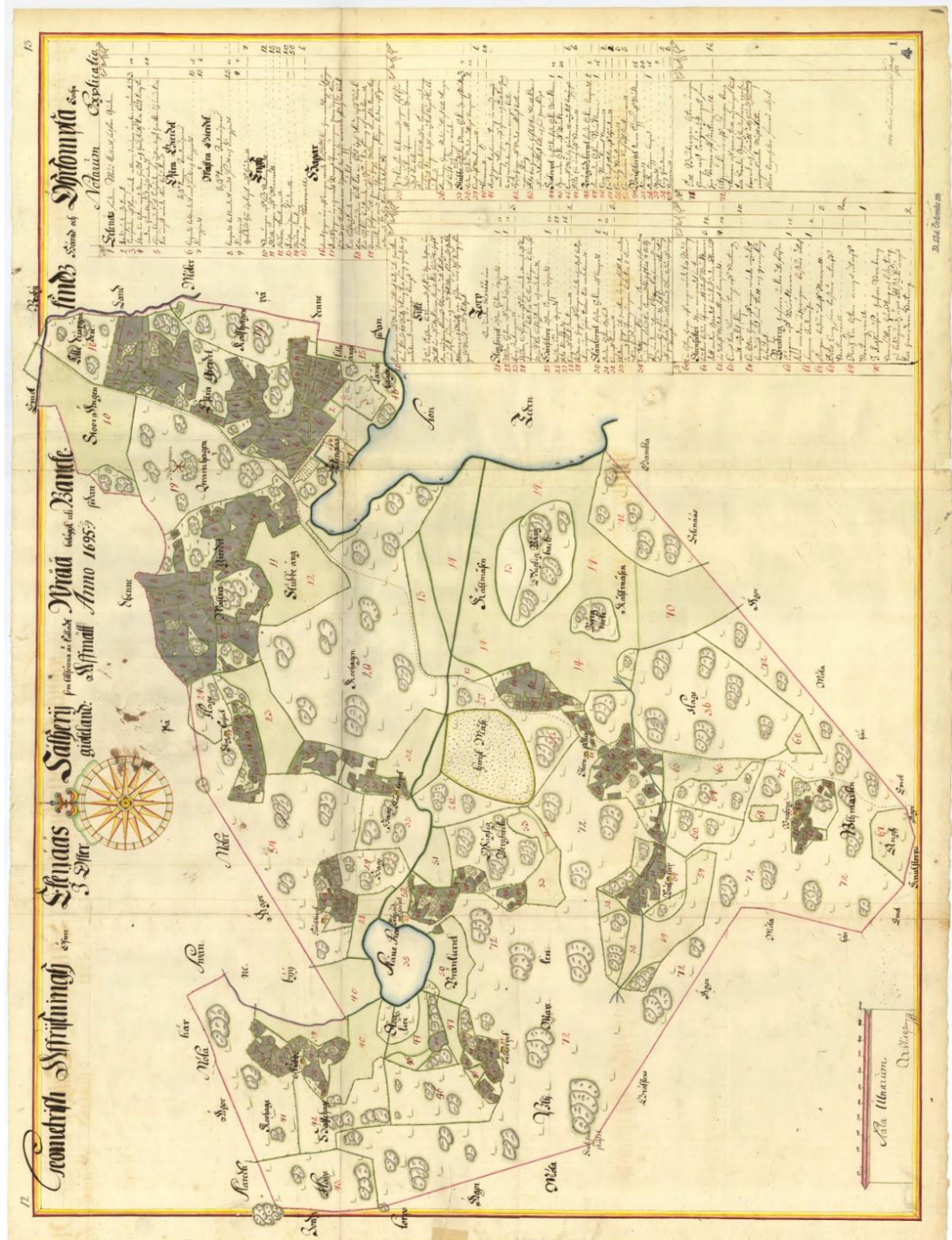
- Council of Europe (2008), *European Landscape Convention - and reference documents*,
URL:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f80c6> (hämtad: 2016-05-31)
- Digihist.se
URL: <https://digihist.se/4-historieforskning-i-den-digitaliserade-varlden/kallkritik-och-hanvisningar-pa-webben/> (hämtad 2016-05-19)
- Ekenasslott.se, 2016-05-02
URL: <http://ekenasslott.se/ekenas-slottet/historia> (hämtad 2016-05-02)
- Hallinder A. & Toll A. (2003): *Fläret-Ekenäs – Askeby, Bankekind och Örtomta socknar Linköpings kommun*, riksintresse: KE 41, Länsstyrelsen Östergötland
URL: <file:///C:/Users/K501LX/Documents/Agronom-Landsbygdsutveckling/Kandidat-uppsats/Empiri/Fläret-ekenäs,%20riksintresse,%20länsstyrelsen%20östergötland.pdf>
- Länsstyrelsen Östergötland
URL: <http://www.lansstyrelsen.se/Ostergotland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/Pages/riksintressen.aspx> (hämtad 2016-05-19)
- Nationalencyklopedin, bete.
URL: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/bete> (hämtad 2016-05-31)
- Nationalencyklopedin, kulturlandskap.
URL: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kulturlandskap> (hämtad 2016-05-11)
- Nationalencyklopedin, odlingslandskap.
URL: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/odlingslandskap> (hämtad 2016-05-11)
- Nationalencyklopedin, åker.
URL: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/åker> (hämtad 2016-05-31)
- Skogsstyrelsen
URL: <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Statistik/Om-statistiken/Definitioner/Agoslag/> (hämtad: 2016-05-31)
- SMHI
URL: <http://www.smhi.se/kunskapsbanken/hydrologiska-begrepp-1.29125> (hämtad: 2016-05-19)
- Transportstyrelsen
URL: <https://www.transportstyrelsen.se/sv/vagtrafik/Vagmarken/Lokaliseringsmarken-for-upplysning-om-serviceanlaggningar-med-mera/Sevardhet/> (hämtad 2016-05-02)

Intervjuer

Bergengren W, ägare av Ekenäs, e-mail, 2016-04-18

Intervju, Reuterhagen M, slottsfogde på Ekenäs Slott, 2016-04-10

Bilaga 1 – karta 1695

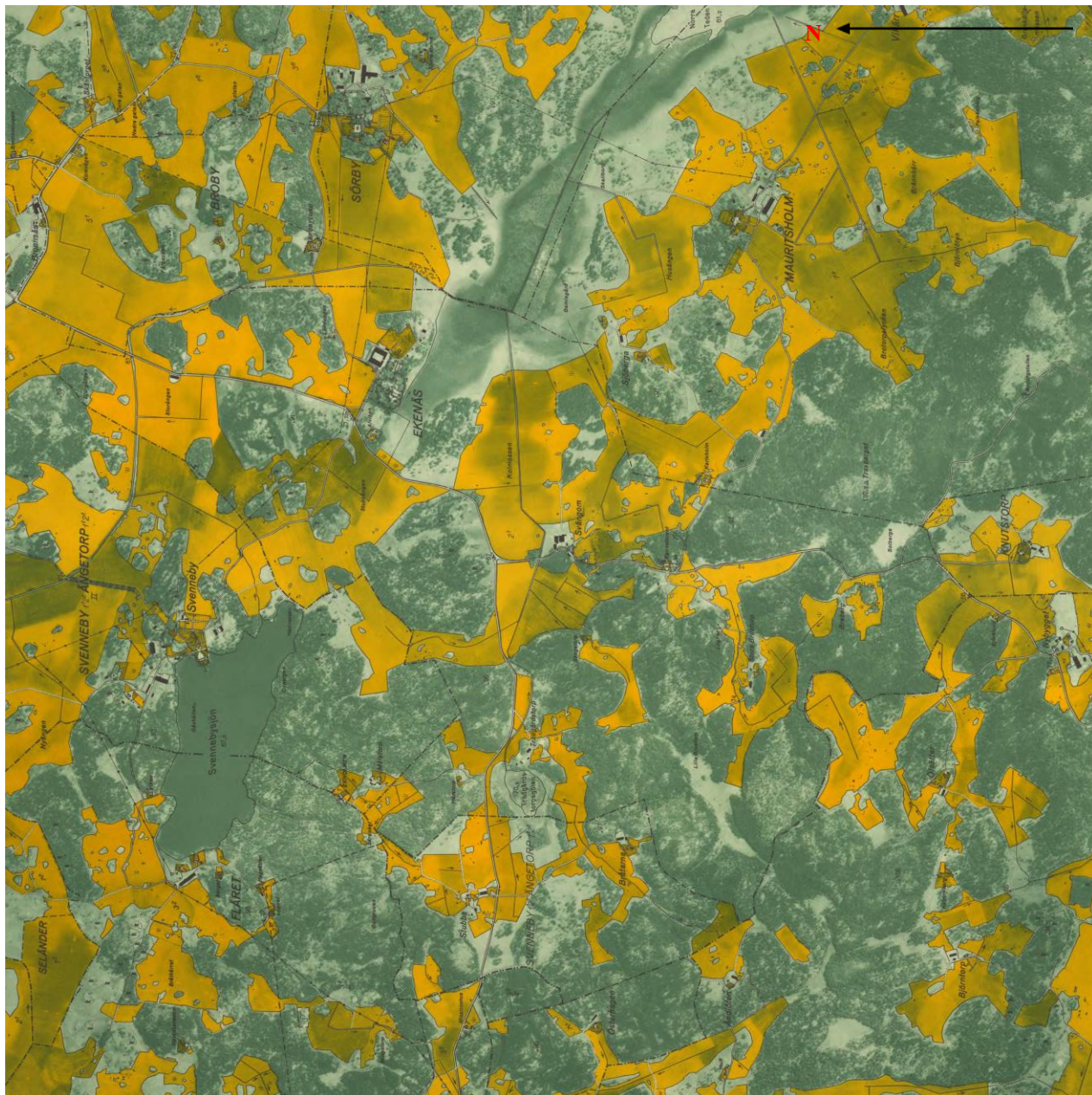
(Örtomta socken, Ekenäs nr1 (1695), geometrisk avmätning © Lantmäteriet)

Bilaga 2 – karta 1868-77

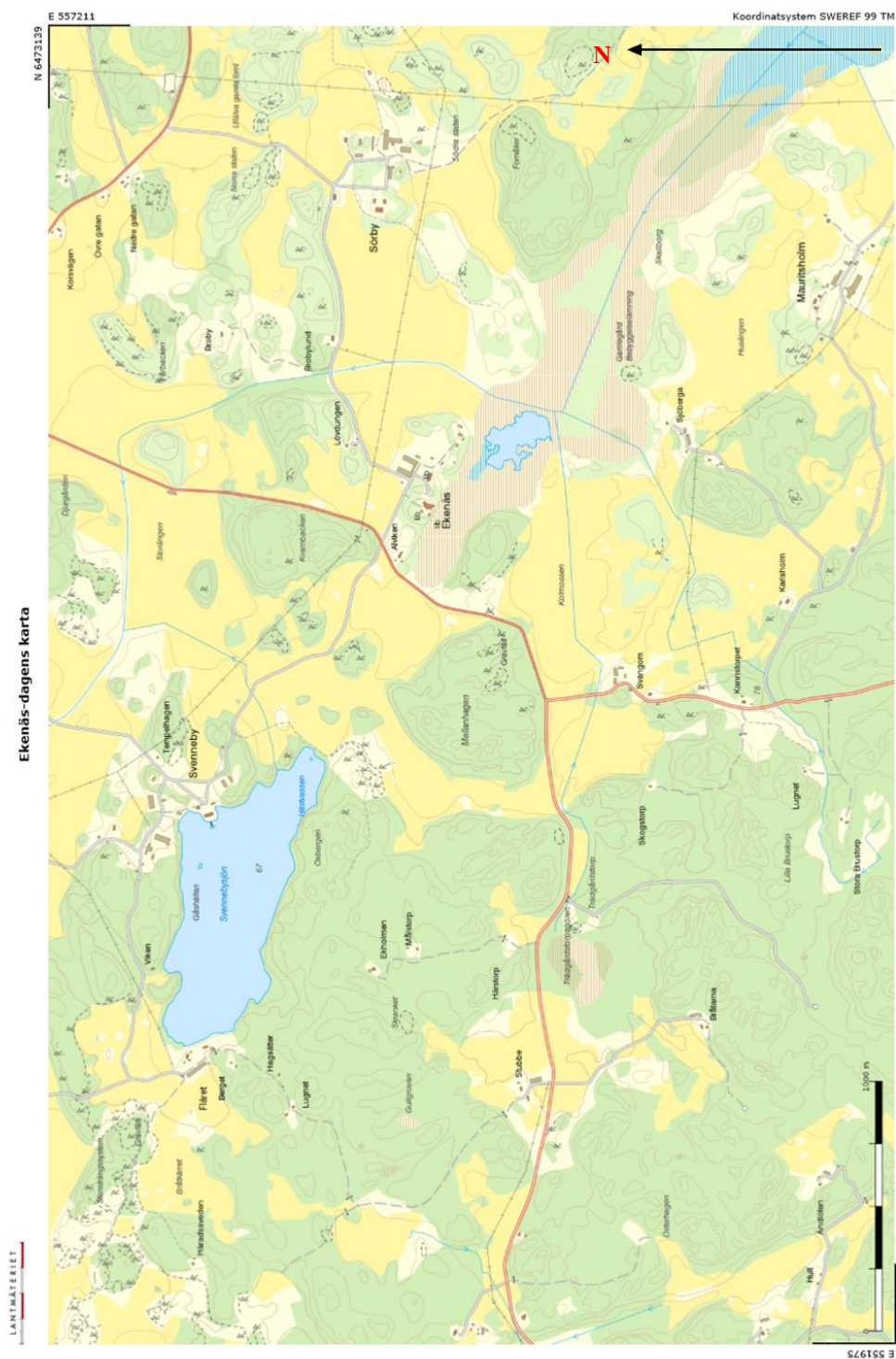
(Ekenäs (1868-77), hädadsekonomska kartan © Lantmäteriet)

Bilaga 3 – karta 1947

(Ekenäs (1947), ekonomiska kartan © Lantmäteriet)

Bilaga 4 – karta 2016

(Ekenäs (2016) © Lantmäteriet)